

ВЫХАВАННЕ ТВОРЧАЙ АСОБЫ ЯК ПЕДАГАГІЧНАЯ ЗАДАЧА

Пад творчай асобай звычайна разумеюць асобу, здатную да стваральна-інавацыйнай дзейнасці і самаўдасканалення. Асноўнымі кампанентамі творчай асобы з'яўляюцца:

а) творчая накіраванасць (матывацыйна-патрэбнасая арыентацыя на творчае самавыяўленне, мэтавыя ўстаноўкі на асобасна і грамадска каштоўныя вынікі);

б) творчы патэнцыял (сукупнасць інтэлектуальных і практычных ведаў, уменняў і навыкаў, здольнасць да прымянення іх пры вылучэнні праблем і пошуку шляхоў іх вырашэння з апорай на інтуіцыю і лагічнае мысленне, адоранасць у той ці іншай сферы);

в) індывідуальна-псіхалагічныя асаблівасці (валявыя рысы характару, самаарганізаванасць, крытычная самаацэнка, усхваляванае перажыванне дасягнутага поспеху, усведамленне сябе як творцы матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, патрэбных іншым людзям).

Неабходна адзначыць вялікую колькасць і разнапланавасць вызначэння паняцця “творчасць”. І гэта таму, што творчасць — дзейнасць шматбаковая. Яе загадкавасць у яе непрадказальнасці, у магчымасці творцы адкрываць самога сябе. Мы звязваем творчасць і талент з выхаваннем чалавека.

У гэтым сэнсе, калі гаворым пра “тэхналогію творчасці” — як вучыць творчаму падыходу, як выхоўваць у сабе якасці з'ўрыстычнага характару, як ажыццяўляць вынаходніцтвы і іншае, — маем на ўвазе, што гэта не тая тэхналогія, якая прадугледжвае строга дэтэрмінаваную паслядоўнасць мэтанакіраваных дзеянняў, што прыводзяць да жаданага выніку. Калі б гэта здарылася, то творчасць атрымала б статус адной з распаўсюджаных непрыбытковых прафесій. Пад тэрмінам “тэхналогія творчасці” мы будзем разумець сукупнасць тых магчымасцей, якімі авалодалі людзі на шляху да пошуку новага.

Педагагічная праблема творчасці заключаецца ў стварэнні такіх умоў, у якіх вучань за адносна кароткі тэрмін авалодвае зместам пэўных старонак Кнігі ведаў і адкрывае для сябе і чалавецтва яе новыя старонкі. Тут, натуральна, не можа быць жорсткіх рэкамендацый, бо гэта супярэчыць сутнасці паняцця “творчасць”.

Да сказанага трэба дадаць думкі людзей, для якіх творчасць ёсць і спосаб існавання, і аб'ект даследавання адначасова. Так, драматург В.Розаў падкрэслівае, што акт творчасці міжвольны. “Ён не падпарадкоўваецца нават вельмі моцнаму валявому намаганню. Як ні парадаксальна, але мастак у момант творчага акта быццам не разважае. Як мне здаецца, мастак разважае да моманту творчасці і пасля яго, у час самога акта творчасці рэфлексія быць не павінна. Больш складана, зразумела, мець справу з навуковай творчасцю. Але і яна — сястра мастацкай, мабыць, нават родная. Некалькі гадоў таму ў адным артыкуле прачытаў заўвагу аб тым, што першакрыніцай найвялікшых дасягненняў і адкрыццяў ва ўсіх сферах культуры, навукі, тэхнікі і мастацтва з'яўляецца нечаканае і без бачнай на тое прычыны знікаючае асвятленне. Гэта і ёсць творчасць” [1, с. 151].

Былі спробы даследаваць фізіялогію інтуіцыі і інтуітыўнага мыслення. Вельмі цікавым з'яўляецца пункт гледжання канадскага вучонага Г.Селье, згодна з якім «інтуіцыя — гэта несвядомы розум, які дае веды, мінуючы разважанні і разумовыя высновы. Гэта імгненнае разуменне, ці асэнсаванне без рацыянальнага мыслення. Інтуіцыя — гэта іскра, якая запальвае розум, яго арыгінальнасць і вынаходніцтва. Гэта ўспышка, неабходная для злучэння свядомай думкі з уяўленнем. Інтуітыўнае прадчуванне часам вылучаецца як ідэя, што аб'ядноўвае і прасвятляе раптам свядомасць і дае рашэнне праблемы, над якім мы так доўга біліся. Не выпадкова ў старажытных індзейцаў Перу паняцце “паэт” і “вынаходнік” абазначаліся адным словам...» [6, с. 72].

Гарманічнае ўзаемадзеянне паміж свядомым і несвядомым розумам адыгрывае асабліва важную ролю ў механізме інтуітыўнага мыслення. Нават калі чалавек у значнай ступені мае ўладу над прыродай, дакладна ведае яе законы, тым не менш яго інтэлект у стане адначасова спасцігаць толькі адну ідэю, у той жа час дзеяннем дапамагае ўвесь падсвядома захаваны запас вопыту і ідэй. Са сховішчаў набытай інфармацыі мы можам

даставаць для лагічнага аналізу толькі адну праблему, астатнія нашы веды ў гэты час недасягальныя для такога планамернага разгляду.

Г. Селье робіць выснову: “Паколькі інтуітыўная разумовая дзейнасць можа праходзіць без удзелу свядомага кантролю, то сапраўдны навуковы аналіз немагчымы” [6, с. 75].

Сярод даследчыкаў феномена творчасці існуюць два пункты гледжання: адны лічаць, што навучыць творчасці немагчыма, другія сцвярджаюць, што творчасці можна навучыцца. Сцвярджаецца таксама, што без пэўных задаткаў навучыць педагога яго прафесійнай творчасці немагчыма. У яго павінны прысутнічаць такія якасці, як любоў да дзяцей і сваёй справы, высокая маральная і эстэтычная культура, мастацкае валоданне словам, асаблівыя чуласць і ўважлівасць да свету дзіцячых перажыванняў і адчуванняў. Гэтыя якасці складаюць ядро асобы педагога-майстра. Ядро і робіць чалавека асобай і прафесіяналам.

Паняцце “творчасць” цесна звязана паняццем “крэатыўнасць” (ад лац. creatio — стварэнне), якое абазначае універсальную творчую здольнасць да прадукцыйнай дзейнасці, а таксама сукупнасць індывідуальных псіхалагічных характарыстык творчай асобы.

Крэатыўнасць вызначаецца як сукупнасць разумовых (дывергентнае мысленне; хуткасць, гібкасць, арыгінальнасць мыслення; шырыня катэгарызацыі; генералізаваная чуткасць да праблемы; уменні абстрагавацца, канкрэтызаваць, перагрупаваць ідэі) і асобасных (рэгуляторныя працэсы, узаўяўляючыя творчае ўяўленне, фантазію) якасцей, якія спрыяюць праяўленню і станаўленню творчасці як суб’ектыўнага, індывідуальна афарбаванага стылю дзейнасці асобы.

Існуе думка, што творчасць павінна быць накіравана толькі на гуманныя арыенціры, у іншым выпадку гэта не творчасць, а чалавек, які займаецца, напрыклад, незаконнай дзейнасцю,— не творчая асоба. Такая думка памылковая, таму што любая рэч можа быць накіравана як на карысць чалавецтву, так і наадварот. У гэтым плане важным з’яўляецца выказванне П’ера Кюры ў сувязі з прысуджэннем яму Нобелеўскай прэміі: “У злачынных руках радый можа стаць вельмі небяспечным, і мы не ў стане цяпер сабе задаць пытанне, ці выйграе чалавецтва ад ведаў сакрэтаў прыроды, ці дастаткова яно даспела, каб карыстацца імі, ці не прынясуць яму шкоду гэтыя веды. Прыклад адкрыцця Нобеля вельмі характэрны. Наяўнасць магутных выбуховых рэчываў зрабіла магчымым правядзенне грандыёзных работ. Але ж разам з тым выбуховыя рэчывы з’яўляюцца страшным сродкам разбурэння ў руках злачынцаў, якія ўцягваюць народы ў вайну. Я прыхільнік пункту гледжання Нобеля, што чалавецтва здабудзе з новых адкрыццяў больш добрага, чым дрэннага” [4].

Феномен творчасці разглядаецца намі як адзін з фактараў, які дазваляе зазірнуць у заўтрашні дзень, пераадолець бар’ер непазнанага. У навучальным працэсе ён выступае як дыдактычны фактар. Педагог павінен канцэнтраваць сваю ўвагу на кожным асобным вучні, імкнучыся распазнаць у ім творчыя задаткі, развіць іх і тым самым выканаць сваю місію перад грамадствам. Па гэтай прычыне паўстае пытанне, дзе лепш за ўсё чалавек развівае асабістыя творчыя задаткі: у сям’і, школе ці ў ВНУ. Мы лічым, што гэта павінна адбывацца ў сям’і, і ў школе, і ў ВНУ. Але ж на практыцы часта бывае не так. Псіхалагі выявілі, што 37% шасцігадовых дзяцей маюць высокі патэнцыял творчай актыўнасці, у сямігадовых рэспандэнтаў гэты паказчык знізіўся да 17%. У дарослых выяўлена толькі 2% творча актыўных. Гэтыя лічбы ўскосна сведчаць аб тым, што сучасная масавая школа ў значнай ступені зніжае творчы патэнцыял асобы, нівеліруе яе. Сярод прычын даволі распаўсюджанай з’явы адчужэння дзяцей ад школы трэба адзначыць падаўленне творчай самарэалізацыі, што прыводзіць да пазнавальнай апатыі, пасіўнасці навучэнца.

У задавальненні патрэбы такой самарэалізацыі школьнікаў і настаўнікаў бачыцца асноўны шлях гуманізацыі вучэбнага працэсу. Вось чаму задача выхавання творчай асобы павінна стаць дамінуючай у канцэпцыі школы будучага.

Сучасная педагогіка абавіраецца на тэзіс аб тым, што задаткі творчых здольнасцей ёсць у любога дзіцяці. Задача педагога — раскрыць такія здольнасці, развіць іх. Відавочна, што гэта не азначае адкрыць нейкі клапан і даць прастор прыродзе чалавека. Здольнасці фарміруюцца паступова ў працэсе актыўнай дзейнасці, і вялікае значэнне мае

мэтанакіраваная сістэма гібкіх педагогічных уздзеянняў, якія ўлічваюць індывідуальныя асаблівасці дзяцей.

Сёння вылучаюцца два супрацьлеглыя падыходы педагогаў-даследчыкаў да вырашэння праблемы выхавання творчасці дзяцей. Першы — трактоўка дзіцячай творчасці як вынік прыроджаных, інстынктыўных імпульсаў; гатоўнасць да творчасці аб'яўляецца незалежнай ад знешніх уздзеянняў. Адсюль — адказ ад актыўнага педагогічнага кіраўніцтва. Другі падыход зводзіцца да імкнення выкарыстоўваць творчасць як адзін са шляхоў мэтанакіраванага выхавання. Наш падыход да гэтай праблемы прадугледжвае дамінуючае значэнне творчых задаткаў, адмаўленне ад спробы перабудовы іх з мэтай фарміравання «лепшых», на думку педагогаў, напрамкаў развіцця асобы.

Творчыя асаблівасці школьніка праяўляюцца ўжо ў тым, наколькі нетрадыцыйна ён падыходзіць да вырашэння тых ці іншых пытанняў, да агульнапрызнаных шаблонаў. Творчыя задаткі школьніка праяўляюцца ў яго ініцыятыўнасці, актыўнасці і самастойнасці.

Творчасць прадугледжвае трывалы пазнавальны інтарэс. Развіваць гэтую якасць неабходна ў межах вучэбных заняткаў, карыстаючыся сістэмай спецыяльных заданняў. Пры гэтым асаблівая ўвага павінна звяртацца на фарміраванне ўменняў школьніка назіраць з'явы, знаходзіць для іх адэкватнае тлумачэнне і адлюстроўваць свае адносіны да іх. Працэс гэты вельмі індывідуальны, як і сама творчасць.

Творчы працэс прадугледжвае стварэнне новых грамадска каштоўных матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей. Вузлом, галоўнай загадкай творчага працэсу з'яўляецца яго кульмінацыя — момант адкрыцця, асвятлення, з'яўкі. У гэты вузел сцягваецца ўсё: і супярэчлівая напружанасць пошуковага мыслення, і насычанасць псіхікі перажываннямі, і пранікаючая ў невядомое інтуіцыя, і скрытая работа несвядомага [9, с. 14]. Творчасць ёсць поўная сканцэнтраванасць усёй духоўнай і фізічнай прыроды. Яна ахоплівае не толькі зрок і слых, але і ўсе пяць пачуццяў чалавека, акрамя таго, адчуванні, і памяць, і ўяўленне. Уся духоўная і фізічная прырода пры творчасці павінна быць накіравана на тое, што адбываецца ў душы выяўляемага свету, адзначаў К.С.Станіслаўскі.

Тыповы творчы працэс падобны сюжэту захапляльнага рамана. У ім ёсць інтрыгуючая завязка, можа быць бурнае развіццё, якое часам змяняецца на спакойную плынь ці нават прыпыняецца (у творчасці — перыяд інкубацыі, унутранага выспявання ідэі, вобраза, адпачынку ад праблемы, перыяд тупіка), кульмінацыя і развязка. У завязцы творчасці свядомасць сутыкаецца з нечым неверагодным, новым, неведомым, хвалючым, захапляльным (напрыклад, з якім-небудзь эмпірычным ці тэарэтычным фактам, які штурхае да пошуку адказу, тлумачэння яго). Такая здольнасць на мове фізіялогіі называецца рэфлексам на навіну, псіхалагі гавораць яшчэ пра сутыкненне з праблемай, пра ўзнікненне праблемнай сітуацыі.

У завязцы ўнікае супярэчнасць, канфлікт паміж вядомым і неведомым, звычайным і незвычайным. І заўсёды гэта супярэчнасць такая, што ў нас няма гатовага спосабу рашэння, стратэгіі дзеяння. Гэта і вылучае творчую сітуацыю з сітуацый, калі мы дзейнічаем на падставе знаёмых формул, лагічных штампаў, эмацыянальна-сэнсавых стэрэатыпаў.

Творчыя сітуацыі незвычайныя і тым, што для паспяховага дзеяння патрабуецца асаблівая любоў да супярэчнасцей, парадоксаў, чуласць да новага. Неабходныя здзіўленне, перажыванне таемнасці быцця.

Сучасны амерыканскі філосаф Г.Парсанс лічыць нават неабходнай распрацоўку новай галіны ведаў — "філасофіі здзіўлення", якая павінна даследаваць феномен здзіўлення, яго гісторыю і сучасную патрэбу ў ёй [5, с. 210].

Адчуванне здзіўлення, фарміраванне яго творчай накіраванасці павінна стаць адной з мэт педагогічнай творчасці. Зазначым, што выяўленне аб'ектаў здзіўлення вучня з дапамогай, напрыклад, такога пытання: «Што вас здзіўляе ў наваколлі больш за ўсё?» — дапамагае настаўніку індывідуалізаваць фарміраванне творчай асобы, ствараць сітуацыі для творчасці як на ўроках, так і ў пазаўрочны час.

У педагогіцы часта гавораць пра этапы творчасці без іх дэталізацыі. У выніку не звяртаецца ўвага на магчымасці педагогічнага ўздзеяння на ўнутраныя механізмы творчасці вучняў — інтуіцыю, падсвядомыя працэсы. Рускі педагог В.С.Шубінскі на аснове вынікаў даследавання па псіхалогіі творчасці, абагульнення педагогічнага вопыту, шматгадовай працы настаўнікам вызначыў асноўныя звёны творчага працэсу.

Першае звяно — сутыкненне з новым. Варыянты новага, таго, што ляжыць у падмурку творчых сітуацый, практычна бясконцыя. У навуцы пачатак творчага працэсу звязваецца з выяўленнем парадаксальнага факта, з асэнсаваннем "анамаліі", "памылкі" ў прыродзе пры супастаўленні з тым, што ад яе чакалася. У выяўленчым мастацтве істотным з'яўляюцца перажыванні мастака, той настрой, які вядзе да задумы-вобраза. У выніку фармулюецца пытанне, узнікаюць творчыя цяжкасці. Той факт, што выхад з творчай сітуацыі не адшукваецца адразу, выяўляе наступнае неабходнае звяно творчага працэсу — звяно творчай невызначальнасці. Мы гаворым аб невызначальнасці таму, што тут чалавек пакуль што не можа зрабіць правільны выбар з магчымых варыянтаў. Тое, што завуць "пакутамі творчасці", адносіцца менавіта да гэтага звяна.

У перыяды тупікоў, адпачынку ад свядомай працы ў творчай сітуацыі адбываецца скрытая несвядомая работа — звяно скрытай работы.

У пачатку трэцяга звяна завяршаецца першы этап творчага працэсу — этап узнікнення творчай сітуацыі — і пачынаюць стварацца ўмовы для пераходу ў наступнае звяно — звяно эўрыкі. Тут асэнсоўваюцца стратэгія рашэння праблемы, ідэя, задума.

Звяно развіцця рашэння завяршае эўрыстычны этап. Аднак гэтага звяна не заўсёды дастаткова для пацвярджэння вернасці вырашэння творчай сітуацыі. Таму трэба мець на ўвазе яшчэ адно звяно — крытыкі, пацвярджэння і выканання. Гэтае звяно і стварае аснову трэцяга этапу творчага працэсу — этапу завяршэння, у якім выкарыстоўваюцца як лагічныя, так і эмацыянальна-вобразныя, эстэтычныя, а таксама практычныя крытэрыі і сродкі доказу правільнасці, каштоўнасці атрыманага рэзультату і адбываецца выяўленне ў розных формах вынікаў творчасці [9, с. 23—25].

Галоўная асаблівасць творчай асобы — патрэбнасць у творчасці, якая становіцца жыццёва неабходнай. Як вядома, патрэбнасці выяўляюць у рэшце рэшт спосаб жыцця і дзейнасці чалавека. "Без творчасці незразумела пазнанне чалавекам сваёй сілы, здольнасцей, схільнасцей; немагчыма здзяйсненне самапавагі, чулых адносін асобы да маральнага ўплыву калектыву", — пісаў В.А.Сухамлінскі [8, с. 528].

Арыентацыя на разнастайнасць творчай асобы дазваляе настаўніку, па-першае, адразу заўважыць праявы творчых рыс вучняў, па-другое, сканцэнтраваць увагу на іх развіцці і, па-трэцяе, засцерагчыся ад іх падаўлення.

Кожны этап творчасці патрабуе асаблівых праяўленняў якасцей асобы. Калі этап узнікнення творчай сітуацыі звязаны з усведамленнем праблемы, перажываннем супярэчлівасці рэчаіснасці, то якасць, што інтэгруе ўсё астатняе, можа быць выяўлена формулай "жыць пад уплывам парадокса" [9, с. 27].

Эўрыстычны этап прадугледжвае стварэнне ідэі, задумы, сінтэз новага. Тут патрабаванне іншае — "звязваць тое, што не звязваецца". Для другога этапу творчага працэсу неабходна важная якасць творчай асобы — інтуіцыя. Яна цесна прымыкае да здольнасці творчага ўяўлення, творчай фантазіі, дазваляючай "звязваць тое, што не звязваецца", супярэчлівае, у чым і ёсць сутнасць творчасці. А калі гэта так, відавочна дыялектычнасць творчых структур думкі, мастацкіх вобразаў, перажыванняў. Вось чаму асаблівую ролю ў творчасці павінна адыгрываць дыялектычнае мысленне.

Этап завяршэння прадугледжвае абгрунтаванне новага, яго праверку і ўкараненне. Асноўную якасць гэтага этапу можна выказаць формулай "правярай, ці моцны падмурак" (В.С.Шубінскі). Для гэтага этапу творчага працэсу характэрныя такія якасці, як самакрытычнасць у адносінах да вынікаў творчасці і ўпартасць у давядзенні справы да канца.

У школьных умовах задаткі творчай асобы нярэдка не толькі не атрымліваюць падтрымкі, але і многімі настаўнікамі проста не ўспрымаюцца. Дзяцей пачынаюць папраўляць, "выпрамляць", знаходзячыся ў няведанні таго, што такая ломка — гэта шлях да нівеліроўкі асобы, да падаўлення творчых парасткаў чалавека.

Як жа навучыць дзіця мысліць творча? Давайце прыслухаемся да парады В.А.Сухамлінскага: "Не абрушвайце на дзіця лавіну ведаў, не імкніцеся расказаць на ўроку пра прадмет вывучэння ўсё, што вы ведаеце, — пад лавінай ведаў могуць быць пахаваны дапытлівасць і цяга да ведаў. Умейце адчыніць перад дзіцем у навакольным свеце нешта адно, але адчыніць так, каб кавалачак жыцця зазіхацеў перад ім усімі фарбамі вясёлкі. Пакідайце нешта недагавораным, каб дзіцяці захацелася яшчэ і яшчэ раз звярнуцца да таго, што ён атрымаў <...> Ніколі разумовыя намаганні не павінны

накіроўвацца толькі на замацаванне ў памяці, на завучванне. Спыняецца асэнсаванне, спыняецца і разумовая праца, пачынаецца атупляльнае зазубрыванне" [7, с. 169].

Выдатны савецкі псіхолог Л.С.Выгоцкі творчую дзейнасць чалавека проціпастаўляе ўзнаўляльнай, ці рэпрадукцыйнай. Сутнасць яе заключаецца ў тым, што чалавек узнаўляе ўжо раней выпрацаваныя прыёмы паводзін ці аднаўляе сляды мінулых з'яў. Рэпрадукцыйная дзейнасць чалавека, на думку Л.С.Выгоцкага, — гэта вынік дзейнасці яго мозгу, якая забяспечвае функцыю ашчаднасці мінулага вопыту чалавека.

У навучальным працэсе вельмі значнымі з'яўляюцца як рэпрадукцыйны, так і творчы характар дзейнасці. Доля кожнага з іх вы- значае характар навучальнага працэсу. Калі рэпрадукцыя стварае яго аснову, то, як адзначаў Я.Корчак, гэта "дэнатуралізаваныя веды, якія пазбаўляюць смеласці, заблытваюць і ўсыпляюць, замест таго, каб абуджаць, ажыўляць і радаваць" [2, с. 23]. Некаторыя даследчыкі адзначаюць засілле рэпрадукцыйных метадаў навучання, што адмоўна адбіваецца і на яго якасці.

Безумоўна, нельга падрыхтаваць творчага спецыяліста, будуючы навучанне толькі на рэпрадукцыйным метадазе. Важны комплекс метадаў. На думку І.Я.Лернера, абодва метады — інфармацыйна-рэцэптыўны і рэпрадукцыйны — дзеля забеспячэння засваення гатовых ведаў і ўменняў маладым пакаленнем былі і застаюцца самымі эканомнымі і мэтазгоднымі [3]. Толькі рацыянальная сукупнасць гэтых метадаў дазваляе вырашаць задачы творчага выхавання.

1. *Вопросы философии.* — 1975. — № 8.
2. *Корчак Я.* Избранные педагогические произведения. — М.: Педагогика, 1979.
3. *Лернер И.Я.* Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981.
4. *Le prix Nobel en 1903.* — Stockholm, 1906.
5. *Парсонс Г.* Человек в современном мире. — М.: Мир, 1985.
6. *Селье Г.* От мечты к открытию. Как стать ученым. — М.: Прогресс, 1987.
7. *Сухолинский В.А.* Сердце отдаю детям. — Киев: Наукова думка, 1969.
8. *Сухолинский В.А.* Избр. соч.: В 3 т. — М., 1979. — Т. 1. — С. 528.
9. *Шубинский В.С.* Педагогика творчества учащихся. — М.: Педагогика, 1988.